

**ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ КОНЦЕПТИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ
ОСНОВНОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ****А.А.Самолук**

***Анотація.** У статті визначено сутність та дано характеристику теоретико-прикладним концептам формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи, здійснено аналіз сучасних наукових підходів до формування зазначеного феномену у вітчизняній і зарубіжній педагогічній науці.*

***Ключові слова:** особистість, туристсько-краєзнавча робота, теоретико-прикладні концепти, теоретичні підходи.*

***Аннотация.** В статье определено сущность и дано характеристику теоретико-прикладным концептам формирования творческой активности учащихся основной школы в процессе туристическо-краеведческой работы, выполнен анализ современных подходов к формированию обозначенного феномена в современной отечественной и зарубежной педагогике.*

***Ключевые слова:** личность, туристическо-краеведческая работа, теоретико-прикладные концепты, теоретические подходы.*

***Summary.** The article gives and determines nature and characteristics of theoretical and applied concepts of forming a creative activity of pupils in basic school in the tourism and local history work. Analysis of current approaches to the formation of the indicated phenomenon in modern domestic and foreign pedagogy is made in this article.*

***Keywords:** personality, tourism and local history work, theoretical and applied concepts, theoretical approaches.*

Постановка проблеми. Процеси демократизації й гуманізації сучасного українського суспільства значною мірою детермінуються помітними змінами у формуванні громадянина, який здатний брати на себе відповідальність за здійснені ним вчинки та діяльність у тому життєвому просторі, який створюється його особистим ставленням до окремих об'єктів і явищ у процесі взаємодії з ними. Однак, як зазначає І.С.Булах, у сучасній молоді, з одного боку, значно зросли потреби в самоствердженні, самовизначенні та самореалізації з іншого – спостерігається явище поступової примітивізації свідомості та самосвідомості. Внаслідок цього – часті прояви духовної спустошеності, егоїзму, інфантилізму та втрата підростаючим поколінням почуття відповідальності, які призводять до деформації нормативно-ціннісної сфери зростаючої особистості, її творчої активності й особливо у підлітковому віці [1].

Враховуючи ці тенденції у змісті Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті [2], Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні [3]. Законах України “Про загальну середню освіту” [4] й “Про позашкільну освіту” [5] актуалізовано увагу на тому, що провідною метою навчально-виховної діяльності різних навчальних закладів є формування та розвиток творчої та соціальної активності особистості, формування її системи гуманістичних й моральних цінностей, де цінність людини, визначається як провідна.

Відтак, аналіз цих документів дає підстави визначитись з **метою** нашої статті – виокремлення сутності та характеристика теоретико-прикладних концептів формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи у загальноосвітньому навчальному закладі.

У такому контексті можемо зробити висновок, що модернізація сучасної загальної освіти має передбачати орієнтацію навчальних закладів на інтелектуально-творчий розвиток особистості, побудову змісту освіти й виховання на принципово нових підходах, на чітких “...уявленнях і параметрах результативності освітнього процесу, адже суспільний розвиток дедалі більше потребує людини дослідницько-інноваційного типу” [6, с. 52].

Аналіз останніх досліджень. У результаті вивчення фундаментальних психологічних праць Б.Ананьева [7], І.Беха [8], М.Боришевського [9], А.Леонтьєва [10], С.Рубінштейна [11] встановлено, що саме вік учнів основної школи є періодом підвищеної емоційності, чутливості, певної пластичності як ціннісних ставлень, так власне сутності вчинків і діяльності, завдяки чому закладаються першооснови усвідомлення себе як творчої особистості.

У такому контексті формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи у загальноосвітньому навчальному закладі є не тільки об'єктом педагогічної дії та безпосереднього впливу, а й суб'єктами діалогічної взаємодії, які активно набувають власного життєвого досвіду і все більше включаються у процес взаємодії і перетворення оточуючого їх середовища (учнівсько-педагогічний колектив класу загальноосвітнього навчального закладу, молодші

і старші товариші у межах дитячої субкультури вулиці, ЗМІ тощо).

У такому контексті, на думку С.Л.Рубінштейна, зовнішні чинники діють через внутрішні умови, тобто закони зовнішньо обумовленого розвитку особистості, за його положенням, – це внутрішні закони і з них повинно виходити справжнє вирішення проблем розвитку, навчання і виховання [11].

Останнє має значний вплив саме на процеси формування творчої активності учнів основної школи, що дає змогу їм активно включатися у різноманітні форми спілкування й суб'єкт-суб'єктної взаємодії і творчої праці у процесі здійснення туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітньому навчальному закладі, а також вибудовувати власний алгоритм творчої діяльності щодо вирішення навчальних, й пошукових завдань та практичних дій з вивчення довкілля. Таке формулювання складає сутність визначеного й обґрунтованого нами у процесі дослідження *першого психолого-педагогічного концепту* формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності у загальноосвітньому навчальному закладі.

Аналіз педагогічних досліджень засвідчує, що загальноприйнятий поділ чинників виховання і розвитку творчої особистості на зовнішні і внутрішні недостатньо повно розкриває це психолого-педагогічне явище, оскільки більшість чинників можна класифікувати як зовнішні, так і внутрішні. За нашим висновком, доцільним є розгляд цього явища з трьох основних позицій – психолого-педагогічної, організаційно-педагогічної та соціально-педагогічної. У контексті нашого дослідження провідними є психолого-педагогічні чинники, оскільки саме вони детермінують процеси формування, а в подальшому розвитку творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи у загальноосвітньому навчальному закладі. І насамперед, через активізацію їхньої мотиваційно-потребнісної сфери особистості (емоційні реакції, переживання, оцінювання, зацікавленість, інтерес, спрямованість), тобто формування творчої активності особистості уже необхідно розглядати через феномен самопізнання, самовиховання, самореалізації на основі сформованих і засвоєних знань, творчих умінь і навичок. Отже, завдяки цьому чиннику відбувається формування творчої активності особистості через розвиток усіх її провідних рис.

Тоді, як до організаційно-педагогічних чинників формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи нами віднесено організаційні засади їхньої навчально-пізнавальної, пошукової чи дослідницької діяльності. Тоді як соціально-педагогічними чинниками у нашому дослідженні є їхня соціокультурна діяльність, культуротворчі соціально спрямовані програми та практична робота, у яких учні основної школи беруть участь.

Наступним важливим *концептом* формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи у загальноосвітньому навчальному закладі є саме *формування у певній наступності і логічній єдності провідних рис творчої особистості*, якими є: синергічність – означає здатність цілісно сприймати світ і людей, розуміти сутність взаємозв'язків і взаємозалежностей, протиріччя і антагонізмів, що притаманні сучасному як суспільному, так і освітньо-виховному середовищу: автономність – проявляється у дотриманні у діях, вчинках і діяльності власних думок і суджень, наявності власної, незалежної від найближчого оточення системи ціннісних орієнтирів та системи ціннісних ставлень; контактність – характеризує здатність швидко й ефективно налагоджувати комунікативні зв'язки у сфері найближчого оточення та творчо розв'язувати спільні життєво важливі проблеми; самоприйняття – оцінка як позитивних, так і негативних власних рис характеру, вчинків і дій за умови позитивного ставлення до себе, незважаючи на певні вади; креативність – здатність до критичного й об'єктивного сприйняття й оцінки уже відомого (або частково відомого) і на цій основі створення нового, чого раніше не було, як результат творчої спрямованості на досягнення нового; децентрація – здатність розглядати об'єкти і явища з різних точок зору, розуміти і приймати думки, висновки та рішення інших та дотримуватись у власних вчинках і діях точки зору інших, за умови їх раціональності під час здійснення туристсько-краєзнавчої роботи; толерантність – усвідомлення правомірності існування різних думок, неупереджене й терпиме ставлення до людей, їхніх вчинків, дій і діяльності.

Відтак, можемо констатувати, що толерантність через вольове зусилля активує відповідальну позицію особистості стосовно дій і вчинків інших, а також відображається на рівні самоприйняття і цілісності свідомості особистості. Отже, толерантність можна назвати категоричним імперативом особистісної зрілості учнів основної школи під час організації і здійснення туристсько-краєзнавчої роботи у загальноосвітньому навчальному закладі; відповідальність – усвідомлення й дотримання власних рішень у процесі розв'язання життєво важливих проблем та, головне, прийняття відповідальності за наслідки здійснених вчинків і дій; широта емоційних переживань – як досвід засвоєння різноманітних емоційних ситуацій через поглиблення відчуття гармонії з оточуючим світом, здатність до вершинних переживань, за яких набувається нове ставлення до світу й творчого його

освоєння [12]. На підставі зазначеного вище можемо зробити висновок, що формування творчої активності особистості визначається інтеріоризацією визначених і прийнятих нею позитивних цінностей і конструктивних уявлень про себе.

У контексті останнього застосування такого підходу підтверджується працями В.Сухомлинського, який надавав важливого значення наступності, системності, природовідповідності й культуровідповідності у вихованні підростаючого покоління. Саме такий підхід у межах загальноосвітньої школи він розглядав як найбільш ефективний у взаємодії усіх інших складових – інтелектуального, фізичного, естетичного, трудового і за цих умов ставив на чільне місце моральне виховання. Він зазначав: "...дбаючи про досконалість кожної грані, сторони, риси людини, вихователь одночасно не випускає з поля зору ту обставину, що гармонія всіх людських граней, сторін, рис визначається чимось провідним, основним... Провідним, визначальним компонентом цієї гармонії є моральність" [13].

На підставі зазначеного вище, можемо визначити ще один із важливих *психолого-педагогічних концептів* формування творчої активності учнів основної школи в процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітньому навчальному закладі, сутність якого полягає у тому, що *особистісне ставлення індивіда до творчості, як внутрішнього психологічного механізму самореалізації власного "Я"*, і проявляється у кількісних і якісних показниках здійснюваної ними туристсько-краєзнавчої роботи та у відповідальному ставленні до неї. Останнє дає підстави стверджувати, що в процесі онтогенезу докорінно змінюється „механізм” формування особистості, зокрема її творчої і соціальної активності. Механізм який детермінує ці процеси, на думку Д.А.Леонтьєва, є важливим процесом самодетермінації становлення особистісної зрілості, її головний наслідок, що виявляється у володінні нею інструментами, що забезпечують умови ефективного оперування власним світоглядом у взаємоактивації свободи й відповідальності [14, с. 56 – 65].

Останнє дає право констатувати, що важливим на кожному з етапів онтогенезу особистості є розуміння й оцінка меж власних можливостей. Ці питання стають задачами, а не проблемами життя, оскільки творчі особистості виявляють ініціативність у спробі зрозуміти себе. Вони досить високо ставлять планку своїх досягнень і орієнтуються на високий рівень значущості результатів власної діяльності. Окрім того, як свідчать результати наших досліджень, вони уникають підходити до вирішення однієї проблеми різними шляхами, набуваючи життєвого досвіду у виборі відповідних ефективних методів досягнення поставленої мети.

На нашу думку, формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи забезпечує природність й логічну наступність особистісного зростання. Відповідно, це дає змогу учневі розвиватись та самоактуалізуватись за рахунок саме внутрішніх ресурсів (знань, умінь, навичок, інтересів і потреб, творчої спрямованості на їх задоволення), а не штучно, через переконання, заохочення чи навіть примус, тобто завдяки впливу зовнішньої мотивації. Підтвердженням цього висновку є думка Д.А.Леонтьєва про те, що формою вияву особистісного потенціалу є феномен самодетермінації особистості – опосередкування одних цінностей, мотивів, життєвих ставлень і потреб іншими, як такими, що мають набагато більше значення для особистості саме на цьому етапі онтогенезу [10].

Тому вибір актуальних для особистості цінностей, мотивів, життєвих ставлень і потреб – одне з ключових понять екзистенційної психології і розглядається нами як „сформованість особистісної структури”, яка має високий рівень значущості для самовизначення людини у різноманітних життєвих ситуаціях.

Враховуючи зазначене вище, ще одним з психолого-педагогічних концептів формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи у загальноосвітньому навчальному закладі є врахування специфіки педагогічного керівництва туристсько-краєзнавчою роботою учнів основної школи, як сфери їхньої дозвілленої діяльності. Саме їхнє залучення до туристсько-краєзнавчої роботи забезпечує подолання протиріччя між розумінням дітьми свого вільного часу як відпочинку і діяльністю загальноосвітнього навчального закладу, як організаційної структури інституту соціального виховання. Отже, актуальність розв’язання цієї психолого-педагогічної проблеми посилюється тим, що ця форма дозвілленої діяльності визначально орієнтована на вільний вибір особистістю видів і форм діяльності, формування її особистих уявлень про соціокультурне і соціоприродне середовище, розвиток пізнавальної мотивації і творчих якостей. Тому, туристсько-краєзнавча робота учнів основної школи у загальноосвітніх навчальних закладах, за нашим переконанням, має розглядатись як така, що виявляє найближчі перспективи творчого розвитку особистості на основі формування її творчої і соціальної активності [15].

Отже, саме залучення учнів основної школи до різноманітних форм туристсько-краєзнавчої роботи

у загальноосвітньому навчальному закладі набуває соціально-педагогічно змісту, оскільки дає змогу педагогізувати дозвілля дітей, залучити їх до організованих форм дозвілдової діяльності у відповідних групах, як то – колектив гуртка, секції, загону чи дослідної групи. Тим самим, організація таким чином навчально-виховної роботи з дітьми є альтернативою їхнього неорганізованого дозвілля.

Останнє передбачає, визначення педагогами загальноосвітнього навчального закладу найбільш ефективних напрямів, рівнів складності, кількісних і якісних показників творчої діяльності, часових та географічних меж здійснення туристсько-краєзнавчої роботи відповідно до їхніх вікових можливостей, інтересів, запитів та засвоєних ціннісних орієнтирів. У цих процесах тісно переплітаються інтелектуальний, емоційно-ціннісний і діяльнісний компоненти, оскільки залучення учнів основної школи до туристсько-краєзнавчої роботи передбачає, наявність прикладу креативної поведінки керівника гуртка, секції чи дослідної групи. Однак, прикладом для відтворення є не лише певний алгоритм дій і вчинків, а насамперед, творча спрямованість особистості вчителя, саме його креативна поведінка.

Крім цього, як засвідчили результати нашого дослідження, важливо щоб вчитель, який власне демонструє учням основної школи творче ставлення до дійсності, був обов'язково значущим для них. Саме такий підхід забезпечує умови емоційного включення у спільний процес творчості як учнів основної школи, так і вчителів загальноосвітнього навчального закладу. Цей висновок підтверджується думкою В.І.Андреева про те, що становлення творчої особистості, розкриття її творчих сутнісних сил можливо лише за умови співтворчості з талановитою творчою особистістю [16].

Аналіз зазначеного вище підводить нас до висновку, що саме процеси співтворчості, співпраці чи просто взаємодії, дають змогу утвердити у спілкуванні вчителя з учнями основної школи таку ефективну форму як діалог. Його сутність, за нашим висновком, полягає у взаємозбагаченні й особистісному зростанні його учасників, як рівноправних партнерів у розв'язанні життєво важливих для них проблем. Тоді формування творчого потенціалу учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи розглядається нами як певна взаємодія процесів виховання, самовиховання, становлення й самостановлення, професійної орієнтації як складових соціалізації підростаючої особистості, тобто в єдності навчально-виховних впливів на дитину, коли "...створюється інтелектуальне поле входження зростаючої особистості у загальний для всіх життєвий простір" [12].

Отже, така співпраця учнів основної школи і вчителів як співучасників творчої соціально-культурної діяльності спрямовується на вивчення і збереження історії, культури, духовного світу українського народу, природи рідного краю тощо.

Врахування цих положень в організації і здійсненні учнями основної школи туристсько-краєзнавчої роботи у загальноосвітньому навчальному закладі підводить нас до висновку про необхідність обґрунтування ще одного психолого-педагогічного концепту, сутність якого складає формування ціннісних орієнтацій та системи цінностей стосовно довкілля, через усвідомлення цінностей таких рівнів як: вічні цінності (добро, любов, вірність, краса); національні цінності (пошана до культури, мови, історична пам'ять); демократичні цінності (повага до прав людини, відповідальність, рівність); сімейні цінності (гостинність, щирість, культ предків); цінності особистого життя (працелюбність, порядність, доброзичливість), які трансформуються у морально-етичні орієнтири творчої особистості.

За такого розуміння проблеми ми розглядаємо сутність поняття "особистісні цінності", як результат процесу засвоєння особистістю суспільних цінностей, що, на думку І.Д.Беха, є надання цим цінностям "...незаперечної значущості й особистісного сенсу, ...у певних подіях та явищах" [17, с. 6].

Висновки. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що особистісні цінності виконують функцію організації життєдіяльності учня основної школи в навколишньому середовищі (соціоприродному), оскільки вони повністю відображають мету і наміри її діяльності в довкіллі, і "...якщо їх внутрішню природу і будову виводити з процесів смислоутворення, вони складають стрижень цієї особистості" [8; 12].

Отже, сформована ціннісна система людини розглядається нами як система оціночних суджень, ціннісних орієнтацій, моральних норм і як регулятор людської життєдіяльності. А сама ціннісна система особистості відображає у своїй структурній організації і змісті особливості об'єктивної дійсності, тим самим, на думку І.Д.Беха, "...охоплює і зовнішній для людини світ, і саме людину в усіх її об'єктивних характеристиках" [17, с. 17].

Таким чином, розв'язання проблеми формування творчої активності особистості не вичерпується науковими підходами та матеріалами, які складають цю статтю, подальших досліджень вимагають проблеми формування цієї якості в системі трудових колективних справ, виконанні суспільно значущої роботи та в різновікових групах школярів.

Література

1. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка : монографія / І. С. Булах. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
2. Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті. – К. : Шкіл. світ, 2001. – 24 с.
3. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Освіта України. – 2004. – 3 груд (№ 94). – С. 6–10.
4. Закон України “Про загальну середню освіту”. – К. : Міленіум, 2001. – С. 103–127.
5. Закон України “Про позашкільну освіту”. – К. : Міленіум, 2001. – С. 229–251.
6. Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.] ; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя ; НАПН України. – К. : Інформ. системи, 2000. – 342 с. – Бібліогр.: С. 315–335.
7. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Ленінград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1966. – 386 с.
8. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 344 с.
9. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 2. – С. 49–57.
10. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1972. – 276 с.
11. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1976. – 416 с.
12. Бех І. Д. Виховання особистості : підруч. для вищих навч. закл. – К. : Либідь, 2008. – 840 с.
13. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. // [редкол.: Дзевєрін О. Г. (голова), Черпінський М. В. та ін.]. – К. : Рад. шк. – 1976. – Т. 1. – 654 с.
14. Леонтьев Д. А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации / Д. А. Леонтьев // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова / под ред. Б. С. Братуся, Д. А. Леонтьева. – М. : Смисл, 2002. – Вып. 1. – С. 56–65.
15. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: теоретико-дидактичний аспект : монографія : в 2 кн. Кн. 1 / Г. П. Пустовіт. – [2-е вид. доп. і випр.]. – Миколаїв : Вид-во МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2010. – 379 с.
16. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития / В. И. Андреев. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1996. – 567 с.
17. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.